

KIT ÉRNEK EL HAMARABB, A HAZUG EMBERT VAGY A SÁNTA KUTYÁT?

VAJDA MIHÁLY

Mottó:

1. Alles Lüge

Ósi germán falfirka

2. Van, aki magának hazudik.

Van, aki csak másoknak hazudik.

Van, aki magának is, másoknak is.

Negyedik eset pedig nincs.

Példa a kizárt negyedik elvére

(Ismeretlen középkori arab logikustól)

Az előadásom címében felvetett kérdésre az általam személyesen ismeretlen arab logikusnál sajnos nem találtam választ, az általam ugyancsak ismeretlen Apáti János azonban idéz két bekezdést Epiktétosztól, ezek talán eligazítanak bennünket.

Halljuk tehát a két bekezdést:

„A filozófia első és legfontosabb része az, amely tanítások gyakorlati alkalmazásáról szól; például az, hogy nem szabad hazudni. A filozófia második része a bizonyításokat tartalmazza: miért nem szabad hazudni? A harmadik rész az előzőeknek alapvetésül és megvilágosításul szolgál. Miért bizonyítás ez? – kérdezi. Mi a bizonyítás? Mi a következtetés? Mi az ellentmondás? Mi az igaz és mi a hamis?

A harmadik rész tehát a második rész miatt szükséges. A második pedig az első miatt. A legfontosabb azonban, amivel mindig foglalkoznunk kell, az első rész. Mi viszont fordítva csináljuk. A harmadik résszel töltjük időnket, és minden buzgalmunk ebben merül ki. Az első résszel egyáltalán nem törődünk. Így történik, hogy hazudozunk ugyan, de annak a bizonyítási módja, hogy nem szabad hazudni, kéznél van nekünk.”¹

¹ <http://www.tanit.hu/content/a-filozofia-hazugsagrol>

Sejtésem, miszerint a filozófia többnyire azért foglalkozik az igazság, nem pedig a hazugság problémájával, hogy az ember nyugodt lelkiismerettel hazudozhasson, hiszen nincsen két gondolkodó, aki ugyanazt állítaná az igazságról, leszámítva talán a híres arisztotelészi definíciót, amelyet csak Heidegger szeretett volna megfűrni több mint kétezer évvel később, számomra beigazolódni látszik; jóllehet a hazugság gyakorlatának és fogalmának jóval több említésére bukkantam a filozófiában, mint eredetileg gondoltam volna. Lásd a fenti két bekezdést – hogy ez valóban Epiktétosztól van-e, annak nem néztem utána, mert jóllehet feltehetem, hogy nem igaz, nem tőle származik, a két bekezdést maga Apáti János vagy az analitikus filozófia mókás kigúnyolása céljából valaki más találta ki, ez akkor is filozófiai szöveg a hazugságról; viszont Apáti állítása, miszerint nem tőle, hanem Epiktétosztól származik, akkor sem hazugság, ha netán nem igaz. Mint tudjuk ugyanis, ha valami nem-igazat nem mások vagy saját magunk – saját érdekeinknek megfelelő – megtevésére céljából állítunk, az nem hazugság. Annyit azonban közbevetőleg el kell mondanom, hogy Epiktétosz sztoikus filozófusnak, aki i. sz. 55 körül született Hierapoliszban, Phrügiában, mert, amikor 93-ban Domitianus kitiltotta az összes filozófust Rómából, majd egész Itáliából, elég idősnek kellett lennie ahhoz, hogy addig filozófiát taníthasson, neki is távoznia kellett. Megesik az ilyesmi. Ráadásul eredeti nevét sem ismerjük, hiszen az Epiktétosz görögül csak annyit jelent, hogy „kapott”, „szerzett”, és ez a rabszolganeve volt. Ilyen joggal akár Apáti Jánosnak is nevezhetjük. Egyszerűen leszámítva ezt a két bekezdést, meg a mottóban idézett középkori arab filozófust, nekem hamarjában csak Kant híres példája, meg Nietzsche híres szövege jutott eszembe – mellyel viszont az a baj, hogy mint tudjuk nem ő maga publikálta, életében meg sem jelent; igaz, utalt rá itt-ott; meg aztán egy másik Nietzsche szöveg, a *Túl jön és rosszonból* – az is eszembe jutott. „Az igazság akarása, amely még nem egy kockázatos merészségre fog minket csábítani, ama híres hűség az igazsághoz, amelyről eddig még minden filozófus tiszteletteljes hódolattal szólt: micsoda kérdéseket tárt az igazságnak ez az akarása már eddig is élénk! [...] *Mi* az bennünk voltaképpen, ami 'az igazságot' akarja? – Valóban hosszan vesztegeltünk ennek az akarásnak az okát firtató kérdés előtt, míg végül egy még mélyebb okok felé törő kérdés előtt egészen megálltunk. Ennek az akarásnak az *értékére* kérdeztünk. Tegyük fel, igazságot akarunk: *miért nem inkább* igaztalanságot?” – Hm... Szóval nem hazugság áll itt, én ugyanis úgy emlékeztem, hanem igaztalanság. Unwahrheit. Az igaztalanságot, a nemigazságot *akarni*, az persze már majdnem annyi – gondolom én egyszerű paraszti eszemmel – mint a hazugságot akarni. Persze csak akkor, ha ... Nem tudom. Azt akartam mondani, ha az igazságot értéknek tekintjük. Na ja, talán okosabb leszek, ha kicsit továbblapozok

Nietzschében. De mielőtt ezt tenném, hadd térjek vissza egy pillanatra Kanthoz. Őt azért mégsem lehet megkerülni. Arról viszont egy bizonyos Allen W. Wood – olyan analitikus filozófus félének tűnik – szövegéből az derül ki, hogy Kant nem is azt mondta, mint amit mindig idézünk, s amin mindig csak röhögünk, azt csak Benjamin Constant adta vitájuk során a szájába. Wood szövegét a lábjegyzetben idézem.² Kant az adott helyen nem is arról beszélt, hogy hazudni bűn, hanem hogy a jog normális működését akadályozza, ha a bíróság előtt hazudok, azaz hamis tanúvallomást teszek, s ez – ezt most már én teszem hozzá – a Tízparancsolat mind zsidó, mind pedig protestáns változatának quasi modern átirata, annak felel meg, hogy: Ne tégy felebarátod ellen hamis tanúbizonytságot! Az, hogy ne hazudj, csak a katolikusoknál van a parancsolatok között, de ott is úgy, hogy: „Ne hazudj, mások becsületében kárt ne tégy.” Ha muszáj, ezt is lehet az említett jogi formára hozni.

Nietzschénél – hogy visszatérjek hozzá – persze se szeri, se száma a szövegeknek, ahol a hazugságról van szó, de csak hármat idézek közülük.

„Görög eszmény. – Mit csodáltak a görögök Odüsszeuszban? Elsősorban a hazugság, valamint a ravasz és félelmetes bosszúállás képességét [ezek eddig az én kiemeléseim – V.M.]; ezután az alkalmazkodási képességét; szükség szerint nemesebbnek tudott látszani a legnemesebbnél is; hogy az

² **A híres példa története.** A közismert késői írás a valótlan-ságot (mint az a címéből és tartalmából világosan kiderül), csak mint jogi kötelességbe ütközött vizsgálja. Az írás része egy vitának, amely Kant és a francia író, Benjamin Constant között folyt. Mint már mondtam, rövideje miatt, valamint amiatt, hogy olvasása közben általában nem tartják szem előtt Kant egész jogelméletét, az olvasók gyakran nem méltányolják, milyen szabatosan megfogalmazott kérdést tesznek fel nekik. Annyira rögzült bennük az itt tárgyalt híres példa (amelyet Constant választott), és annyira megköti őket Kant látszólag ésszerűtlen álláspontja a példával kapcsolatban, hogy észre sem veszik, milyen szokatlan, mesterkélt, sőt kétes jelleget ölt a példa, ha annak illusztrálására használjuk, amit Kant próbál kifejtetni. „Az az erkölcsi alapelv, hogy az igazmondás kötelesség, ha feltétlennek és egyedülállónak tekintenénk, lehetetlenné tenne minden társadalmat. Bizonyítékot nyújtanak erre azok a nagyon is közvetlen következtetések, amelyeket egy német filozófus vont le ebből az alapelvből, aki olyan messzire ment, hogy azt állította, büntett volna hazudni egy gyilkosnak, aki megkérdezné, hogy a barátunk, akit üldöz, nem a házunkba menekült-e.” (Constant: *Des réactions politiques*).

Constant talán arra a példára reagált, amelyet Kant az erénytanban használt – egy cseléd hazudik a rendőrségnek, azt mondja, a gazdája nincs otthon, ami lehetővé teszi, hogy a gazda kerekét oldjon, és súlyos büntetést kövessen el: „Például a háziúr megparancsolta, hogy ha egy bizonyos személy érdeklődne utána, tagadják le. A cseléd így is tesz, de ennek az lesz a következménye, hogy a háziúr kerekét old, és súlyos büntetést követ el, amelyet egyébként az érte kiküldött őrség megakadályozott volna. Ki itt a bűnös (etikai alaptételek szerint)? Természetesen a cseléd, aki hazugságával megszegte önmaga iránti kötelességét – a következményekért immár a lelkiismeretével kell elszámolnia.” (MS 6: 431, EM 546–547.) Lásd: <http://www.holmi.org/2009/02/allen-w-wood-a-hazugsagrol>. Erdélyi Ágnes fordítása.

tudott lenni, *ami akart*; képességét minden eszköz megszerzésére; szellemességét – szelleme elnyerte az istenek tetszését is, elmosolyodnak, ha rá gondolnak; ez mind a görög *eszmény*! Mindebben pedig az a legkülönösebb, hogy itt egyáltalán nem érzik a látszat és valóság ellentétét, és morálisan egyáltalán nem is értékelik. Voltak-e valaha ilyen tökéletes színészek?”³ Ezzel kapcsolatban most csak egy kérdés: mi, mai moralisták – hazugok tehát, vita nincs -, akik oly nagyon fontosnak tartjuk az igazságot és az igazmondást, nem csodáljuk-e, tán nem is titkon a zseniális hazudozót? Szemben a kisstílű hazudozókkal, akiket megvetünk. Mert lebuknak. De most még két idézet:

„**A hazugság.** – *A legtöbb ember miért mondja a hétköznapi életben az igazat?* [az én kiemelésem. V.M.] Bizonyára nem azért, mert egy isten megtiltotta a hazugságot. Hanem először is: mivel kényelmesebb: a hazugsághoz leleményességre, színlelésre és emlékezetre van szükség. [lásd Odüsszeusz, az én megjegyzésem – V.M.] (Ezért mondja Swift: aki hazudik, nemigen tudja, mekkora terhet vesz magára; egy hazugság kedvéért húsz másikat kell kitalálnia.) Továbbá: mert közvetlen kapcsolatokban előnyös egyenesen megmondani: ezt meg ezt akarom, ezt és ezt csináltam; szóval azért, mert a kényszer és a tekintély útja biztosabb, mint a ravaszságé. De ha egy gyermek zűrzavaros családi viszonyok között nőtt fel, akkor hihetetlen természetességgel alkalmazza a hazugságot, akaratlanul is mindig azt mondva, ami érdekeinek megfelel. Az igazságérzék teljességgel idegen tőle, nem él ellenérzés benne a hazugsággal szemben, és így ártatlan lélekkel hazudik.”⁴

Szóval Frigyesünk, az első filozófus, aki bizony nem ítéli el – nem feltétlenül ítéli el – a hazugságot, az igazi hazugságot, s nem beszél mellé, hogy mondjuk a kegyes hazugságot Isten azért megbocsátja, egyben az első olyan filozófus is, aki nem hazudik, amikor a hazugságról beszél.⁵ Vagy hazudik? S netán ő volt a 19. század legjelentősebb moralistája? Még ezt sem zárnám ki.

³ Nietzsche, Friedrich: *Virradat. Gondolatok az erkölcsi előítéletekről*, 306. aforizma, Holnap Kiadó, Budapest 2000. (Ford. Romhányi Török Gábor)

⁴ Nietzsche, Friedrich: *Emberi, túlságosan is emberi*, 54. aforizma, Szukits Kiadó, Szeged 2000. (Ford. Romhányi Török Gábor)

⁵ Majd elfelejtettem elmondani a legfontosabbat: a nyolcvanas években, mint sokan tudják, a többi között fordításból éltem. Míg a Kossuth Kiadó bátran vállalta, hogy ad nekem és más kirúgottaknak fordítást (szovjet filozófusok soha meg nem jelentetendő remekműveit); vállalta bátran, azaz pártengedéllyel. Mit, engedéllyel, parancsra! Addig mondjuk a Gondolat Kiadó, a régi, amelyik jogutód nélkül elhunyt, már nem volt ilyen merész, így Sissela Bok-nak a hazugságról szóló remekművét kénytelen voltam szegény feleségem Háber Judit nevére lefordítani. Megtudtam belőle, hogy hazudni általában nem szabad, egyébre, őszintén szólva nem is emlékszem, csak egyetlen példára: az a kérdés tétetett fel, hogy mit mondjunk, ha látogatóban vagyunk egy indián törzsnél, s azok megtisztelnek bennünket valamivel, ami csak a legkedvesebb vendégeknek jár ki, hogy ugyanis le akarnak nyeletni velünk egy mézbemártott eleven egeret. Azt mondani, hogy ez bennünket undorít,

A harmadik rövid idézet: a „tudomány embereivel” kapcsolatosan: ezen „szabad, *nagyon* is szabad szellemek [esetében] [...] [k]orántsem szabad szellemekkel van dolgunk: *ugyanis hisznek még az igazságban...*”⁶ Ergo sokat hazudnak. Talán többet is mint a politikusok és az üzletemberek.

S itt most már nyugodt lélekkel visszatérhetek az *Igazságról és hazugságról nem-morális értelemben* című íráshoz. Nem idézek már, így is túl sokat idéztem. Megpróbálom összefoglalni a rövid tanulmány velejét – úgyis mindenki ismeri. A dolog lényege, hogy a hazugság nem más, mint visszaélés a meggyökeresedett konvenciókkal. De ezek a meggyökeresedett konvenciók is, úgy bizony, konvenciók, metaforák, *lerögzítései annak, hogy mi legyen az igazság*, nem pedig megfellebbezhetetlen igazságok. Az emberek feltalálták a dolgok egyöntetűen érvényes és kötelező megjelölését. Úgy teszünk, mintha tudnánk az igazságot a dolgokról. Hazug pedig az, aki ezzel az érvényes és kötelező megjelöléssel szemben más megjelöléseket használ. Ha a konvenciókat, metaforákat igazságnak tekintjük, akkor üggyel-bajjal azt is kideríthetjük, hogy ki és mikor hazudik. Észrevehetjük ugyanis, hogy helytelenül alkalmazza a metaforákat. De az így felfogott „igazságok”, s ki foghatná fel, ha észnél van, másképpen, teljes-tökéletesen antropomorfak. „[...] ha értenénk a szűnyog nyelvén, akkor megtudnánk, hogy ő is ezzel a pátozzsal [tudni illik az ember pátozzával – V.M.] úszik a levegőben, önmagát érezvén eme világ repülő középpontjának.”⁷ Az ember nem azért különbözteti meg egymástól az igazságot és hazugságot, mert a hazugság megtévesztő, hanem mert gyűlöli „a megtévesztések bizonyos fajtáinak komisz, ellenséges következményeit. S csak hasonlóképp korlátozott értelemben akarja az ember az igazságot is. Az igazság kellemes, életfenntartó következményeit kívánja; közönyös a tiszta, következmények nélküli, az esetleg ártalmas és romboló igazságokkal szemben, sőt még ellenséges is.”⁸

No, mégis idéztem. Szóval van, amit elfogadunk igazságnak, s van amit nem. Ahogy éppen érdekeink kívánják. Baj csak akkor van, ha...

„... édesapám, e marcona, barokk főúr, kinek gyakran állt módjában és kötelességében pillantását Lipót császárra emelhetni, pillantását Lipót császárra emelte, arcára komolyságot vett, bár csillogó, hunyorgó szeme, mint mindig, elárulta, s mondotta: kutya nehéz, felség, úgy hazudni, ha az ember

nagyon bántó lenne vendéglátóinkkal szemben. Mondjuk hát azt, hogy ezt a mi isteneink nem engedik meg nekünk.

⁶ Nietzsche, Friedrich: *A morál genealógiájához*, 3. értekezés, 24. aforizma (Ford. Vásárhelyi Szabó László), Comitatus, Veszprém 1998.

⁷ Nietzsche, Friderich Wilhelm: *Igazságról és hazugságról nem-morális értelemben* (Ford. Óvári Csaba), Attraktor, Máriabesnyő 2012. 7. o.

⁸ Id. mű, 9sk. o.

nem ösmeri az igazságot, azzal földpattant Zöldfikár nevű pejére, és elvágatott az érzékeny, XVII. századi tájleírásban.”⁹

Esterházy gróf úrtól persze van más is: „Mikor kialusznak a szobákban a fények, a hazugságok, mint a giliszták kicsúsznak az emberekből, s leereszkednek a vonatkozó villámhárítókra. A Duna fenekén másznak Pestről át Budára, és – semmi de! – mielőtt a nappal kinyitná a szemét, visszaérnek ugyanígy. Értjük, nemdebár?”¹⁰

Hát, ha nem vagyunk tisztában a konvenciókkal, az bizony elég nagy baj. Habár ... A népi bölcsesség is azt állítja, hogy a hazug embert hamarabb utólérik, mint a sánta kutyát. Persze, ha kergetik egyiküket vagy másikukat. Na de mi van akkor, ha utólérik? Megsimogatják a buksiját, akárcsak a sánta kutyát. Viszont ha a kergetett fickó megfordul, s kiderül, hogy ő az igazmondó, rosszul jár. Neki ugyanis betörik a fejét.

UTÓHANG:

LEHET-E AZ IGAZSÁGHOZ KERESZTÜLHAZUDNI MAGUNKAT?

– kérdi tőlem a költő, s első pillanatban azt gondolom, a kérdés bizonyára teljességgel költői. Mert ugyan ki ne tudná, hogy nem lehet? S hogy miért nem, napnál világosabb: a legszentebb cél sem szentesíti az erkölcsileg rossz eszközt, mert az megrontja magát a célt is. Lukács György írta 1918 novemberében: „... a bolsevizmus azon a metafizikai föltevésen alapul, hogy a rosszból jó származhatik, hogy lehetséges, mint Razumihin mondja a Bűn és bűnhődésben: az igazsághoz keresztülhazudni magunkat. E sorok írója nem képes ezt a hitet osztani ...” Nos, számomra mindörökké rejtély marad már, hogyan és miért választotta két hónappal később egy életre a bolsevizmust, azt a lehetőséget, sőt a választás pillanatától fogva immár kötelességet, hogy egy életen át igyekezzék keresztülhazudni magát az igazsághoz. Ő ugyanis tudta, mit választ. Alig két hónappal később, már kommunistaként ismét a bolsevizmus választásának erkölcsi dilemmájáról értekezik, már azt is kimondván, hogy annak választása „rosszabb”, mint a hazugság-rossz választása. Tudta, hogy, akik a bolsevizmust választják, kénytelenek lesznek magukat az igazsághoz nemcsak keresztülhazudni, keresztülgyilkolni is. Csakhogy, idézi Hebbel Juditját: „És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?”¹¹

⁹ Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*, Magvető, Budapest 2000. 9. o.

¹⁰ Esterházy Péter: *Fancsikó és Pinta*, Digitális Irodalmi Akadémia, PIM 2011.

¹¹ Vajda Mihály: *Nem az örökkévalóságnak. Filozófiai (láb)jegyzetek*, Osiris, Budapest. 1996. 353. o.